

Dunántúli pásztorkodás – alföldi pásztorkodás

Mindenekelőtt felvetődik az a jogos kérdés, hogy vajon a címben jelzett összehasonlításhoz, párhuzamba állításhoz elegendő anyaggal rendelkezik-e a magyar néprajztudomány? A Dunántúl területéhez és népességéhez viszonyítva az állattartásra vonatkozó adat megdöbbentően kevés. De hézagos az Alföld állattartásának kutatása is, térképre vetítve több a fehér folt mint az ismert. *„A néprajzi kutatók eddig túlnyomórészt a füves puszták pásztorkodását vizsgálták, állattartásunk külterjes jegyeit nagyrészt az ott szerzett tanulságokból szűrték le és erre építették őstörténeti következtetéseiket is.”*

E szavakkal utalt Tálasi István e kutatások egyoldalúságára (Tálasi, 1955, 19.). Kétségtelen, hogy a Duna-medencében az alföldi mezővárosok és nagyközségek pusztai állattartása sajátos szintet jelent, de ez az állattartási mód korántsem jellemezte az egész Alföldet és viszonylag késői kialakulásának története is egyre világosabbá válik. E pusztai állattartás mellett az alföldi nagy árterületek, mocsárvidékek (Kis- és Nagy-Sárrét, Ecsedi-láp, Rétköz) legeltetéséről vannak még részletesebb ismereteink.

Az Alföld állattartás-kutatásának ez az egyoldalúsága nem választható el az Alföld kutatásának egészétől, a magyar műveltség történetének, műltszemléletének sajátos alakulásától. Az Alföldről alkotott kép pedig valójában a magyarság önmagáról alkotott képének, öntudatának irracionális, lélektani meghatározói közé tartozik. Nem feladatom most, hogy nemzeti öntudatunk e fontos, érzelmi szálakkal átszőtt összetevőjével foglalkozzam, már csak azért sem, mert határozottan soha meg sem fogalmaztuk (talán nem is lehet), de annál inkább féltettük öntudatlanul és öntudatosan. Ez irányította végső soron őstörténeti és néprajzi kutatásainkat is. Gyökerét a hun—magyar mondakörben kereshetjük. Már krónikaíróink történeti öntudattá formálták, majd Arany János költészete emelte magasra. Az Attilára és a hun birodalomra visszatekintő lovas-nomád magyarság eszményéből következik többek között a finnugor kapcsolatok szenvedélyes tagadása, a törökös műveltség hangsúlyozása stb. Ide tartozik az is, hogy a Kárpát-medence közepén a lovas nomád népekre jellemző környezetet, a fátlan sztyeppét, annak életét, Ázsiának ideszakadt kis darabját keressük.

A pusztá, a sztyeppe aztán Petőfi, Lenau költészetében délibábos fénnel ragyogott fel és az egész magyar műveltség éke lett. A vérbe fojtott 48-as forradalom után ez lett a szabadságszimbóluma, a rajta élő ember a pásztor, a betyár, a szabad ember mintája. A Petőfi-dalokat fordító és megzenésítő Nietzsche emberideálja, az Übermensch, *„alig valamivel több, mint Petőfi regényes alföldi betyárja klasszikus kultúrmezben”* (Rapaics, 1918. 18. p.). Ettől kezdve a külföld egyre inkább lelkesedett Európa e kis ázsiai darabjáért és a hun—magyar őstörténetet valló magyar közvélemény is könnyen magáévá tette ezt a rajongást. A pusztá és világa (most nem beszélve ennek ízléstelen idegenforgalmi propagandájáról) hozzánk tapadt, nemzeti jellemünk része, büszkeségünk magyarozója lett, bár már sokan és régóta érezzük, hogy ez a cirkuszban mutogatott indiánus dicsőségéhez hasonló.

Elgondolkodtató, hogy a török után elpusztult táj újraterelítésének, paraszti meghódításának, a futóhomok megkötésének eposzokba illő hősiessége alig hagyott nyomot a magyar szép- és történeti irodalomban, míg a puszták „ősi állapotának”, műveltségének kutatása és képe mindkettőben bőven kapott helyet. Ebben látom Kállay Ferenc, Csaplovics János, majd Györffy István a magyarság gazdálkodásának kettősségéről vallott felfogásának alapját, bevallott vagy beváltatlan indítékát. Az alföldi gazdálkodási módot Csaplovics és Kállay is ázsiaiak nevezi, bár ebben az ázsiai jelzőben még annyi az elmarasztalás is, mint amennyi a kétes dicsőség. *„Ma már tudjuk, hogy a Kállaytól jellemzett alföldi mezőgazdaság összetevőiben egy hódoltság utáni, konzerválódott, már Csaplovicstól is korszerűtlennek tartott gazdálkodási típus, melynek ilyenné formálódása történetileg elemezhető, de melyről még ezután is folyik vita”* (Tálas, 1964. 5. p.). Ahogy már bebizonyosodott az, hogy a „nomád mezőgazdaság” nem honfoglalás kori, ugyanúgy nem vallhatjuk a pusztai állattartást sem honfoglalás kori nomadizmus utódjának semmilyen formában sem. A XIX. század rideg pásztora nem a magyarság „ősfoglalkozásának” és egykori műveltségének letéteményesei. Társadalmuk, sajátos életmódjuk igen későn alakult ki és csak meghatározott történeti-társadalmi és földrajzi viszonyok között. Soraik a parasztság legszegényebb rétegéből, és hozzátehetjük, sajátos lelki alkataiból verbuválódtak, szélsőséges és nem tömegeket jellemző típus képviselői. Ezzel nem akarom vitatni azt, hogy a magyar állattartásban nem lelhetők fel honfoglalás előtti török elemek, terminológiában és eljárásokban egyaránt. Ez azonban messze nem jelenti azt, hogy az állattartás maga szükségképpen nomád is volt, sem az átvevő, sem az átadó részéről. A széna nélkül, árterületeken való teleltetés előfordulása se mutat okvetlenül nomád hagyományra. A külterjes tartás, a lehetőségek egyetlen ésszerű felhasználásának módjáról van csak itt szó.

Az Alföld sztyeppéi, nomád jellegének mítoszát először a növényföldrajzi kutatások törték meg. Bebizonyosodott, hogy az Alföld fátlan foltjait sem a klíma, sem a talaj nem indokolja. A történeti, növényföldrajzi kutatások azóta igazolták az Alföld egykori erdőségeit, fában való gazdagságát. A XVIII. század előtt az Alföldön sem homok, sem szikes puszták nem voltak. Homoki erdők feltámadását az ember akadályozta meg és a szikes puszták pedig az egyoldalú vízrendezés nyomában alakultak ki. *„Az Alföld növény földrajzi jellegének megállapításában sokkal nagyobb utat hagyhattunk magunk mögött, mint bármi egyéb szempontból vett jellemzésének kutatásában, még a néprajzit sem véve ki”* — állapította meg Rapaics 1918-ban.

Van-e tehát az alföldi pásztorkodásnak mégis modellje? Van, de az elmondottakból világosan látszik, hogy az nem az egész Alföldet jellemezte, hanem csak annak egy részét és egy meghatározott időben. Az alföldi pásztorkodásnak, állattartásnak elnevezett modell helyes értelmezéséhez ismételten hangsúlyoznunk kell vonásainak történetiségét.

1. Az Alföld erdős, ligetes területekhez tartozott, a fátlan, pusztai felületek a XVII—XVIII.

században kezdtek kiterjedni.

2. A településhálózat sűrűsége sem tehetette ezelőtt lehetővé azt a nagy nyájas pusztai pásztorkodást, melyet pl. a Hortobágyról, a Kunságról és Kecskemét környékéről ismerünk.

3. A pusztai, nagy nyájas legeltetés és a pásztorság kialakulása nagyfokú társadalmi rétegződésre mutat. A kapitalizálódó, árutermelővé váló paraszti közösségekben helyet kapnak az állatörzés specialistái, a pásztorok. Ez a folyamat a falusi, hagyományos, önellátó, paraszti közösség és nagycsaládi munkaszervezeti forma felbomlását tételezi fel. Az Alföld, különösen a Szolnoktól keletre és délre eső terület 100—200 évvel járt előbbre ebben a gazdasági, társadalmi átalakulásban. Ezt az átalakulást döntő módon éppen az Alföld egészének újratelepülése indította el. Így jött létre az egyedeiben polgárosodó, kapitalizálódó vagy agrárproletárrá váló, de mindenképpen árutermelő paraszti társadalom, mely közösen fogadott pásztor kezére bízta állatvagyonát, hogy munkaerejét, tevékenységét a termelés más területén is kamatoztathassa és ugyanakkor a birtokában vagy rendelkezésére álló távoli, már gabonatermelésre - alkalmatlan területeket legeltetéssel hasznosíthassa.

Amikor ezzel szemben a dunántúli pásztorkodás bizonyos mértékig fiktív modelljét megalkotjuk, tulajdonképpen továbbra is az alföldi modell körvonalait mélyítjük el.

1. A Dunántúlt is az alföldihez hasonló sors érte: a törökdúlás és a pusztásodás, bár az nem tett akkora területeket tönkre, mint az Alföldön. Az éghajlat és a talaj jobban kedvezett az újraerdősödésnek. A pusztult falu helye nem maradt fátlan, hanem ha legeltettek is, cserjéssé, bozótossá fejlődött. A települési hálózatot ez a pusztásodás nem változtatta meg gyökeresen. A törökdúlás után főként Baranyában és Zalában újraélednek a kis lélekszámú falvak, a nemzetségi falvak utódai.

2. A paraszti gazdálkodás később lépett az árutermelés, a gabonatermelés útjára. Később bomlott fel — a sok esetben törökidőket helyben átvészelt — a faluközösség és a családi, nagycsaládi munkaszervezet. Az erdősödésnek köszönhető, hogy a jószágállomány nem szorult a más művelésre alkalmatlan, fátlan területekre, hanem az tovább folyhatott az erdők haszonvételeivel együtt, a családi munkaszervezet keretében. A társadalmi és természeti feltételek lehetővé tették az egyéni legeltetés fenntartását, több helyen egészen a századfordulóig is. Amíg az úrbéri viszonyok lehetővé tették az erdők, vizek és nádasok összetett haszonvételeit, a jobbágyság nem tér az egyoldalú gabona-árutermelés útjára, az állattartás a családi keretek közt marad és nincsen szükség a családtagokat tehermentesítő

közös pásztorokra. Az állatok őrzői, felügyelői a serdülő legények s a család legöregebb férfitagjai.

3. Ebben az erdős környezetben és a határ összetettebb haszonvételi lehetőségei közt, az állat és ember viszonya más volt. Egy család vagy rokon családok egy vérből származó jószágai többé-kevésbé természetes egységeket, falkákat alkottak, melyeket egy-egy idősebb állat, kanca, mén, tehén, anyadisznó vezetett. E természetes falkák alföldi meglétét bizonyítja a nagyiváni *ünöm* szó is, melyet Tálasi István 1938-ban talált meg, jelentése: „*Állatok egy leszármazási csoportja, mintegy nagy családja — mint mondják — az egy ünömből való jószág összetart*” (Tálasi 1964. 14.p.). Az egy vérből származó, de kor, nem és haszonvétel szempontjából heterogén kis falkák nem kaphattak helyet a kor, nem és haszonvétel alapján különválasztott nagy, közös pusztai falkákban. E kis falkákat különösen fás, tagolt erdős terepen nem is hajtották, terelték, inkább csak hívták, szoktatták, irányították. A pusztai nagy nyájakhoz képest őrizetlenek voltak. Gondozóik, a felügyeletükkel megbízott családtagok, időnként felkeresték ezeket, mintegy kapcsolatot tartottak fenn állataikkal, melyek önállóan védekeztek mindenfajta veszedelemmel szemben. A szoros őrzés, pásztorolás, a vonuló vagy éjszaka pihenő nyáj szoros közrefogása csak a közös, mindenholnan összevert, a pusztákon minden természetes védelemtől megfosztott, körülhatárolt legelőterületekre szorított nagy nyájaknál található fel. A természetes falkákat nem lehetett kutyával sem hajtani, a terelő pulik az Alföldön is elég későn jelennek meg, éppen e pusztai, nagynyájas állattartással kapcsolatosan, ezt nevük is elárulja. A sárközi kanász 50—60 évvel ezelőtt sem használt kutyát, s ha egy falubeli gazda meg akart szabadulni rossz kutyájától, azt a disznók közé dobta.

4. Az erdei vagy egyéni legeltetésben nagy szerepe volt a lombtakarmány felhasználásának, ez szorosan összefüggött egy célszerű és összetett paraszti erdőgazdálkodással. Ennek módja, formái igen szoros közép- és észak-európai párhuzamokra utalnak.

Az árutermelés alföldi, gyorsabb kifejlődésével és az ezzel kapcsolatos társadalmi átalakulással a közös nyájak felállítására az Alföldön előbb került sor. A Dunántúlon zömmel csak az elkülönülés után alakultak ki a csak legelésre használható fátlan legelőterületek, melyeken az állatokat szoros felügyelet alatt, közös nyájakban, hivatásos pásztorok őrizték meg. Az állattartás módja nem szakítható el a gazdálkodás egészétől. A Dunántúlon is elkésve, de terjedt a kaszás aratás, nyomtatással való szemnyerés, a gabonaveremelés, korábban kézi cséplős, pajtás területeken. Nyilvánvalóan voltak ennek klimatikus feltételei is, de alapjában véve e alföldi gazdálkodási módot a munkaerőhiánnyal küzdő gabona-árutermelő parasztgazdálkodás hozza létre, ha egyes elemeiben talán korábbi technikák, tapasztalatok őrződtek is meg benne. Ugyanígy a dunántúlinak és alföldinek, meglehetősen önkényesen elnevezett állattartási modellek, két egymást követő történeti fázis jellemzői és a Dunántúl—Alföld fáziseltolódása tette lehetővé többé-kevésbé együttes megfigyelésüket és

leírásukat, párhuzamba állításukat. Más szavakkal, azt hiszem, hogy az Alföld természeti és társadalmi, településszerkezeti átalakulása előtt a dunántúli modell, több-kevesebb helyi és történeti eltéréssel, jellemezhetette az egész magyar nyelvterületet. E helyi és tényleges állattartási formák feltárása a jövő néprajzi, gazdaságtörténeti és helytörténeti kutatásának feladata.

Irodalom:

Rapaics Raymund:

1918. Az Alföld növényföldrajzi jelleme. Klny. Erdészeti kiskönyvtár 20. 1-164.

Tálas István:

1955. Az anyagi kultúra vizsgálatának tíz éve (1945-1955). Ethnographia, LXVI. 1-4. sz. 5-56.

1964. A magyar nép anyagi kultúrája Európában (a folyamatos kutatások tükrében). A MTA Nyelv- és Irodalomtudományi osztályának közleményei XXI. kötet 1-4. sz. 3-32.

Forrás:A Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézete (Pécs) és a debreceni Déry Múzeum együttes Tájkutatói Tudományos Ülésének előadásai.1970. július 18. Debrecen, 1972, 43-47. Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 17.